

Pap Norbert Magyarország és a Balkán – Kapcsolati terek és helyek című akadémiai
nagydoktori disszertációjáról

Pap Norbert 2016-ban nyújtotta be akadémiai doktori értekezését, melynek témája nagyon összetett, de jól követhető logikai felépítésen nyugszik. Kiindulópontja egy elméleti fejtegetés a kritikai geopolitikai vizsgálati módszerről, illetve ennek magyar szempontú adaptációjáról. A szerző itt áttekintette a Balkán-félsziget földrajzi képét, úthálózatát, városszerkezetét, a jelenlegi államok kialakulásának folyamatát, különös figyelmet fordítva arra, hogy azok határai és struktúrája mennyire tekinthető stabilnak. Beszámolt a magyarság balkáni kötődéseiről, történelmi hagyományairól és a balkáni országokkal jelenleg működő gazdasági kapcsolatokról. A vizsgálódás fontos elemét képezte az emlékezetpolitika és az emlékezet-helyek kapcsolata, ami az egymás közelében élő népek egymás iránti véleményét erősen befolyásolja. A vizsgált területen egymást átfedve és kiegészítve van jelen a muszlim és a keresztény közösség, mégpedig nyugati (katolikus, protestáns) és keleti (ortodox) bontásban. Magyar szempontból megközelítve az emlékhelyek zöme az oszmán–magyar hadi eseményekhez kapcsolódik. Ezzel szemben a balkáni eredetű magyarországi emlékhelyek döntő többsége az ortodox keresztény közösségekhez kötődik, illetve található még az ország területén néhány iszlám emlékhely is, mint például Mohács, Pécs, Szigetvár, Eger vagy Siklós. Ezekhez csatlakozik az újonnan felfedezett emlékhely, I. Szülejmán szultán első „temetkezési helye”, türbéje és a köré kialakított török alapítású kis városka, illetve annak romjai.

A dolgozat szimpla sortávolsággal 189 oldal, a 161. oldaltól a 183. oldalig tart a részletes bibliográfia. Majd ezt követi az I. számú melléklet, ami a magyar emlékhelyek balkáni és törökországi listáját tartalmazza. A szövegbe 33 ábra és 23 táblázat került, köztük több festmény és térképrészlet. A szerző – valószínűleg a földrajztudomány elvárásainak és szokásainak megfelelően – egyszerre használt szövegközi kerek zárójelbe illesztett hivatkozásokat, többnyire a bibliográfiában feltüntetett szakirodalomra utalva, illetve 142 darab lábjegyzetet, amelyek a főszöveghez fűződő megjegyzéseket és magyarázatokat tartalmaznak többnyire hivatkozások nélkül.

A munka részletes, statisztikai alapú bemutatását azért tartom fontosnak, mivel a disszertáció szerkezete, hivatkozási rendszere eltér a történészi szakmunkákban megszokottól. Nem lévén jártas a földrajzi diszciplína szabályaiban, ezért feltételezem, hogy ott talán megengedett az alig vagy csak az esetenkénti pontos oldalra való hivatkozás, ami a történettudomány területén készült szakmunkákban nem lenne elképzelhető. Az információk pontos és könnyű visszakereshetősége iránti elvárás nem engedi meg, hogy egy-egy szakmailag fontosnak tartott/tűnő megállapításról ne tudjuk meg, hogy hol, milyen szöveggörnyezetben olvasható. Ugyanakkor az is némileg visszatetszést kelt – még akkor is, ha a szerző rengeteg kutatást irányított és sok összefoglaló tanulmánykötetet szerkesztett –, hogy a disszertációban

feltűnően sok önhivatkozással találkozunk, még olyan esetekben is, amikor az Árpád-kori Magyarországon élő muszlimok jelentéséről értekeznek. (Pap, 2016. 96.)

Az alábbiakban a véleményemet a dolgozat fejezeteinek sorrendjében ismertetem. A dolgozattal kapcsolatos vállalását a következőképpen fogalmazta meg a szerző: „Jelen dolgozatban azt vállaltam, hogy a Balkán-félsziget vonatkozásában olyan vizsgálatokat végzek, amelyek a kritikai geopolitika megközelítésében segítik értelmezni Magyarországnak, a magyar társadalomnak és a magyar gazdaságnak a balkáni kapcsolatrendszerét. Vizsgáltam a kapcsolatok földrajzi tereit és jellemző helyeit, az ezekhez kapcsolódó reálstruktúrákat és a hozzájuk kapcsolódó képzeteket is.” (Pap, 2016. 3.) A fenti tervezet az disszertáció lapjain valóban megvalósult, úgy tekintek az elkészült munkára, mint egy pillanatnyi helyzetjelentésre, egy időbeli metszetre, ami a 2000-es évek balkáni viszonyrendszerét tekinti át magyar szempontból; és adja magát, hogy ez a munka a kormányzati politika, a külgazdaság és a külügyminisztérium elemzőinek háttéranyagul szolgáljon.

Azonban a disszertációból – elsősorban mert azt a szerző nem a történelemtudomány területén kívánja elismertetni – hiányzik a téma történelmi dimenzióba helyezése. Nyilván az nem kérdőjeleződik meg, hogy Pap Norbert ne ismerné a magyar–szerb, magyar–horvát, magyar–bosnyák, magyar–bolgár, magyar–albán és magyar–török kapcsolatrendszer történetét a legújabbban készült összefoglalók és a saját maga által vezetett különböző – többekkel együtt végzett – kutatások anyaga alapján. Ugyanakkor számomra nem derül ki a szövegből, hogy a tudományos érdeklődés ébredésének hajnalán, a 18–19. század fordulóján jelentős szerzők foglalkoztak a Balkánnal, illetve – ahogy azt Pap Norbert is többször említette – az „európai Törökországnak” viszonyaival, mint például a latinul vagy németül alkotó Schmitt Miklós,¹ Maximilian Schimek², Pray György, Engel János Keresztély³ vagy a már magyarul író Decsi Sámuel, akinek *Osmanográfija*⁴ az első Balkán-leírás anyanyelvünkön. Ezen munkák létrejötte összefüggésben állt a visszaszoruló Oszmán Birodalom elleni Habsburg-expanzió történelmi háttérének igazolásával, amit a magyar államiság korábbi, vélt vagy valós befolyási körzetére való utalás volt hivatva legitimizálni. Ezek a művek tekinthetők a Monarchiában keletkezett első Balkán-történeteknek/leírásoknak is. A folytatásuk Thallóczy Lajos munkája volt, s tulajdonképpen ide köthető Karácson Imre 20. század eleji konstantinápolyi missziója is, amelynek során nagyrészt a Balkánra és Magyarországra vonatkozó forrásfeltárást végzett Isztambulban. Úgy vélem, hogy egy olyan, különböző diszciplínák határterületein tevékenykedő kutatónak, mint amilyen Pap Norbert is, alaposabban kellene ismernie a vizsgált földrajzi térség történelmi háttérét, és nem csak abban a mélységben, amit a zömében a 2000-es években írt hazai és külföldi munkák kínálnak.

¹ Schmitt, Nicolaus[Schmitt Miklós]: *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum turcarum. Pars I-IV. Tyrnaviae, 1747. Typis Academicis Soc. Jesu.*

² Schimek, Maximilian: *Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama. Wien, 1787.*

³ ENGEL, Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Geschichte der Moldau und Walachey, Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder. Tom. IV, 1-2. Halle, 1804.;* Engel, Johann Christian von: *Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien, 1807.*

⁴ Decsy, Sámuel: *Osmanografia, az az: a' Török Birodalom természeti, erkölcsi, egy-házi, polgári, 's hadi állapotjának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása. I-III. Bétsben, 1788².*

Amint az a bevezetőből és a disszertáció további részeiből is kitűnik, Pap Norbert évtizedes kutatási projektsorozatot tudhat maga mögött. Láthatóan nagyon sikeres a pályázati munkássága, a dél-dunántúli régiótól kezdve Itália, Franciaország és a Balkán különböző területeinek összehasonlító vizsgálatait jegyzi.

A kutatási terület bemutatása, a Balkán területi lehatárolása komoly feladat elé állította mind a dolgozat szerzőjét, mind pedig a korábbi kutatásokat. Annak meghatározása, hogy hol húzódik a határ, rendkívül szubjektívnek tűnik. Elfogadva az eltérő interpretációk által kínált lehetőségeket, mégis furcsának is tűnhet, ha azt olvassuk, hogy: „A vizsgálatunk érdekében területünket a lehető legszélesebben értelmeztük. Így olyan vitatható államokat, illetve térségeket is belevontunk *alkalmanként* a kutatási körbe, mint pl. Szlovénia a déli szláv jellege, a Balkán-félsziget maximálisan kiterjesztett értelmezési lehetőségei és az ország jugoszláv történelmi időszaka miatt.” Románia esetében pedig csak Dobruzsát és Havasalföldet említi, érthetően, hiszen Erdély, a Partium és a Temesvidék semmiképpen sem köthető a Balkánhoz.(Pap, 2016. 7.) Ugyanakkor azt látjuk, hogy a kutatás során időről időre változik, hogy mely térség tartozik bele a tárgyalt régióba. Ez részben érthető, hiszen a Balkánnak tényleg nincsenek történelmi határai.

Az el- vagy behatárolás földrajzi vonalánál sokkal fontosabb – s ezzel egyet értek a szerzővel – a kulturális és érzelmi viszony. Magyarországon nagy az ellenérzés a tekintetben, hogy térségünket is a Balkán részének tekintsék, miközben mind a nyugati, mind a keleti reláció időnként Közép-Európa déli részét is hajlandó ahhoz kötni, mondjuk a valamikori Oszmán Birodalomban elfoglalt helye miatt. Az is nyilvánvaló, hogy a Balkán számunkra pejoratív jelentését mások nem értik, sőt, – ahogy a disszertációban is olvasható – a Közel-Kelet és Európa átmeneti sávjának tekintik. Ez a kapcsolat keletről nézve az európaiság jellemzőjét hordozza magában (török szóhasználatlaltal a Balkán mellett a Trákija vagy a Rumélia kifejezésekkel). A határvonáshoz köthető kis adalékként említek egy feltehetően 1522-ban keletkezett oszmán dokumentumot, amely Szapolyai János erdélyi vajda az Al-Duna északi oldalán lévő, Nikápollal szembeni Kisnikápoly (Holovnik) elleni rövid ostromáról, majd a magyar csapatok Tîrgoviște városáig való visszavonulásáról emlékezett meg: „Balkan etiginde Tîrgoviște nâm văroșda gelüb karâr eyledi = A Balkán (erdős hegység, a Kárpátok) lábánál lévő Tîrgoviște városába érkezett, ahol megállapodott).”⁵ A fentiekből egyelőre az a következtetés is levonható, hogy a 16. század elején a törökök a legészakibb Balkán-hegységnek a Kárpátokat tekintették, amely így a már eddig is ismert egyik földrajzi határ megerősítésének a történelmi forrását is adhatja.

A Balkán fogalma a szerző szemében tényleg nagyon képlékeny, hiszen a disszertáció 55. oldalán a történelmi fővárosokat bemutató listán még Velence is szerepel Ankarával és a Baranyai Szerb Köztársasággal együtt, melynek Pécs volt a fővárosa. De ide sorolta Moldvát és Havasalföldet is. (Apróbb hibákkal, mert pl. Bukerest nem 1918-tól lett Románia fővárosa, és a Hét Szigeti Köztársaság nemcsak orosz, hanem elsősorban oszmán vazallus volt.)

⁵ Báli szendrői bég jelentése a Portára. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 4651.

A kritikai geopolitikai vizsgálat elméletének kifejtésekor mondottakhoz annyit fűznék hozzá, hogy láthatóan a közösségi média fejlődése a szűk hatalmi elit befolyásolását részben tényleg csökkenteni képes, ugyanakkor soha nem látott lehetőség nyílt a manipulálásra. A disszertációból is kitűnik, bár a szűk politikai elit hatalma korlátozódhat, a hatalmas vagyonnal rendelkező egyének és vállalatok az államok szerepkörét is átvehetik, ahogy ez a régóta ismert jövőkép a jelenünkben kézzelfoghatóvá is válik. A dolgozat utolsó fejezetének témája, I. Szülejmán türbéjének kutatása pedig jó példa a török *soft power* magyarországi és – hasonló projektek révén – balkáni erősödéséhez.

A hivatkozás nélküli lábjegyzetekben időnként apró tévedéseket, pontatlanságokat találunk. A pánszlávizmus kialakítói pl. a csehek és a szlovákok voltak, és az oroszok az Oszmán Birodalomban a keresztények felett patrónusi szerepet játszottak – mondja a szerző. Valójában a pánszlávizmus inkább cseh eredetű ideológia, mely hatott a 19. században Prágában tanuló szlávokra, így a szlovákokra is; az orosz cár pedig az Oszmán Birodalom ortodox hívóinak a patrónusa volt. (De mindezek a téma szempontjából nem relevánsak.)

A migráció kiemelkedő kérdése a munkának. A dolgozat vizsgálja a migrációs csatornákat, azok útvonalait. A Balkán elhelyezkedéséből adódóan itt található a természetes útvonalak a keletről és délről érkező menekültek számára. Ezeknek hasonló szerepük volt már az oszmán időkben is. A dolgozatban a témával kapcsolatban többször felbukkannak a balkáni vlahok, akiknek a jelenléte és gazdasági, de különösen kulturális és katonai szerepe nagyon fontos. Sajnos, ez is, mint a többi nagyobb mozgás leírása, általánosságok szintjén marad. Nem tudni, hogy a megállapítások mennyiben jelentenek újdonságot az eddigi szakirodalom véleményével szemben. (Pap, 2016. 44-45.)

A határok kialakulásának és stabilitásának, illetve a politikai határ és az etnikai határ egymáshoz való viszonyának elemzése érdekes része a dolgozatnak. A balkán problémáját jól mutatja, hogy ott nem sikerült tartósan egy-egy nagyobb politikai egységet megteremteni, a kisállamiság, az idegen hatalmi gyámságok, a szomszédokkal szembeni ellenségeskedések és az etnikai kevertség nem engedi a nagyobb régió stabilizálódását. Mint fentebb említettem, a határkérdés és az etnikai viszonyrendszer az elemzésekkel együtt jó pillanatfelvétel, ami azonban a gyorsan változó térségben hamar elveszti, elvesztheti aktualitását. (Pap, 2016. 40-54.)

A *Fővárosok a Balkánon* alfejezet a térség társadalmi struktúráját is bemutatja. A balkáni térség nagyon archaikus világ és teljesen egyet kell értek a szerzővel, hogy olyan társadalmi struktúrák maradtak életben, mint a törzsi szervezet, amelyeket már máshol Európában nem láthatunk. Ennek magyarázatát sokan a hosszú ideig fennálló oszmán uralomban látják, amelynek sajátos társadalmi rendszere volt. Zárójelben ezt a „millet-rendszerrel” magyarázta a szerző, mely nem más, mint olyan nem a muszlim közösségek valamelyest autonóm rendszere, amelynek a vezetője kapcsolódik az oszmán állami irányítás valamely szintjéhez. A kérdés azonban nem ennyire egyszerű, és sajnálom, hogy a szerző nem mélyedt el abba a szakirodalomba, amely talán jobban megvilágította volna számára az Oszmán Birodalom

felépítését.⁶ Érdeemes lett volna történetileg is vizsgálni a 19-20. századi oszmán struktúrát, ami alapján objektívebb megállapításokat lehetne tenni arra vonatkozóan, hogy milyen terhet is hordoznak magukban a Balkánon az oszmán örökség miatt. A disszertáció 56. oldalán folytatott elemzés arról győzött meg, hogy az oszmán központhoz tartozás háttérismerete nélkül nehezen értelmezhető a különbség azon területek között, ahol létezett a 20. századig valamilyen állami előkép (mint pl. Raguz / Dubrovnik, Moldva, Havasalföld vagy akár Janina) és azok között, ahol semmi ilyen nem létezett.

A szerző az 58. oldaltól a 67-ig Hartshorn sokat emlegetett elméletét felhasználva vizsgálta az állami struktúrákat, azokat a pontokat, amelyek megteremtik vagy a felbomlás felé viszik az állami egységeket. A 13. ábrán látható hatásmechanizmusok jól mutatják, hogy a balkáni országokban elsősorban a centrifugális/destruktív erők hatnak, amik aláássák a stabilitást. (A többség esetében nincs magterület, soknemzetiségűek az államok, nagy a gazdasági differenciáltság stb.) Mindezek alapján ténylegesen belátható az is, hogy a közös Európa minden egységesítő, liberalizáló törekvése ellenére nem fog megszűnni a helyi ellenségeskedés. (Pap, 2016. 60.) A fejezettel szembeni hiányérzetemet növelte, hogy azokkal a ténylegesen meglévő nagy központokkal, amelyek évszázadokon keresztül központi szerepet töltek be (végig az oszmán időkben is), úgymint Belgrád és Szófia, nem vagy csak alig foglalkozott a szerző. Ugyanakkor arra a különbségre is figyelni kell, hogy az Oszmán Birodalom a maga balkáni uralmában 550 évig befolyásolta a térséget, míg Jugoszlávia (amely időben ugyan közel van hozzánk), összesen 70 évig állt fenn. Ez a tény a jelenre nézve hatásmechanizmusában más képet kell, hogy mutasson.

A magyarság Balkán képének meghatározásakor Pap Norbert sok más mellett az emlékhelykutatók eredményeit hasznosította. Ebből és a Balkánt érintő műalkotásokból is az derül ki, hogy a magyarság elsősorban a másságot, az ellenséget fejezi ki a „balkáni” jelzővel, az ezek elleni védelmet pedig a törökellenes végvári küzdelmekkel vagy a Balkánon folyó csaták emlékével azonosították. Ez a kép olyan mélyen beépült a magyar közgondolkodásba, hogy a migránsválság idején is hívószóként lehetett használni „a határokat meg kell védeni!” kifejezést. Érdekes, s talán a nagyobb nyilvánosság számára nem is ismert, hogy a magyar radikális politikai jobboldal hagyományosan – s nyugati viszonylatban szokatlan módon – egyértelműen pozitív iszlám képpel rendelkezik, amely valószínűleg a zsidósággal szembeni hasonló megítélés eredménye. (Meg kell jegyezni, hogy ezek az elemzések bár nagyon érdekesek voltak, bár közelebb állnak a politológiai esszékhez, mint egy nagydoktori értekezéshez.)

A szerző a disszertációjában – mint már utaltam rá – sokszor saját munkáira, illetve az általa szerkesztett kötetek anyagára hivatkozik. Évek óta vezet Pécsen egy balkanológiai intézetet, a saját, illetve a részben maga által létrehozott, elsősorban geológiai indíttatású kutatási csoportok által képviselt vélekedést tekinti mérvadónak, és ezen a szemüvegen keresztül látja a Balkán kutatásának jelenlegi magyarországi helyzetét. Így a Pécsi Tudományegyetemen

⁶ Tributary States in the Seventeenth-century Dipomatic System of the Ottoman Empire. The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. (Ed. Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro) Leiden – Boston, 2013. Brill. The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy. Edited by Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık and Boğaç Ergene. Volume 53.

végzett, elsősorban a Nyugat-Balkánt érintő vizsgálatait – természetesen nem alap nélkül – a hazai balkanológia zászlóshajójaként mutatja be, amit erősít a sok munkatárs és a sok elnyert projekt is. Ugyanakkor nem illik elhallgatni, hogy az érintett kutatási területtel további diszciplínák képviselői is foglalkoznak, ugyan más megközelítéssel fordulnak a problémához. A disszertáció szerzőjének megjegyzései alapján sem tűnik tévesnek, hogy akár a havasalföldi vajdaság, akár az oszmán állam hódító törekvései a Balkánon vagy a vallási közösségek, különösen a keresztények autonóm vallás intézmények vizsgálata mind a Balkán-kutatás részterületei. Persze ezek nem földrajzi, szociológiai, politológiai ismereteket igényelnek, hanem filológiai, paleográfiai, oklevéltani, amelyeknek vannak eredményei, még ha nem is a balkáni stúdiumok vezérelvére építve. Ezek a kutatások nem jelentek meg a disszertáció lapjain. Éppen ennek a hiányosságnak köszönhetőek az olyan kijelentések, miszerint a Monarchiának volt képe a Mediterráneumról vagy a Balkánról, a magyaroknak azonban soha. Ezzel a 19. századi utazási irodalom vagy Thallóczi Lajos munkássága alapján is vitatkozni lehet. Azt pedig közhelyszerűsége ellenére sem felejtethetjük el, hogy Magyarország a Monarchia részeként működött, és bár a kiegyezésig a déli külpolitikára kevés hatást gyakorolhatott, Bosznia esetében – éppen a disszertációban olvasható módon – Kállay Béni közös pénzügyminisztersége idején nagyon is sokat hathatott. Az alább idézett kijelentés talán csak a rosszul sikerült megfogalmazás következtében utal arra, mintha a térség *történeti* vizsgálata káros lenne az egyetemi kapcsolatokra: „A magyar felsőoktatásban és az akadémiai szférában a térség kutatása műhelyek és források hiányával küszködik, illetve nem megfelelő a struktúrája, ezért elsősorban történeti jellegű stúdiumok dominálnak. Ez a térségbeli egyetemközi kapcsolatokra is káros hatással van.” (Pap, 2016. 93.)

A magyarság muszlimokhoz és ortodoxokhoz való viszonyulásának összefoglalásakor, amikor is a szerző a hazánkba irányuló beköltözést ismertette, azzal zárta mondandóját, hogy a magyarságnak nem volt balkáni kirajzása. Ezzel a megjegyzéssel azonban nem értek egyet. Természetesen nem mérhető össze az onnan történő beköltözéssel, de amennyiben Havasalföld a Balkán része, úgy a 19. századtól nemcsak az ismert bukaresti székely kitelepülésről lehet beszélni – ahol igen nagy magyar eredetű lakossága volt jelen –, hanem más városokban is jelen voltak. Ismereteim szerint a 19. századi Romániában még magyar kulturális egyletek és iskolák is működtek, volt magyar sajtóorgánum is.

Nagyon figyelemre méltó a disszertáció azon elemzése, amely országonként vizsgálja a balkáni térség magyarországi gazdasági kapcsolatait. Látható, hogy bár Magyarország potenciálja korlátozott, tranzitkereskedelmi jellegénél fogva azonban mégis fontos, sőt, a magyar befektetőtőke is jelen van a térségben. Törökország helyzete minden szempontból kiemelkedik a többi ország közül, különösen az elmúlt évtizedek nagyarányú gazdasági fejlődésének köszönhetően. A disszertáció írásakor még sem a politikai instabilitás jelei, sem a török gazdaság megtorpanása nem volt prognosztizálható.

A dolgozat utolsó nagy fejezete, az ötödik, melynek címe: *Szigetvár – Turbék – A szigetvári Szulejmán türbe történeti és politikai földrajzi jelentősége*. Ez az a fejezet, ami talán legjobban indokolja, hogy a disszertáció opponensei között az oszmán történelemmel foglalkozó történész is szerepeljen. Pap Norbert neve elsősorban az elmúlt években folyó Szigetvár–Turbék térségében feltárt romváros, s a benne lévő szultáni emlék-türbe

feltárásával fonódott össze. A lelet nagy nemzetközi visszhangot kapott. A 16. századtól ismert volt, hogy a szultán halálának a helyszínén egy mauzóleumot építettek, mely az oszmán uralmat volt képes demonstrálni, de annak 1690-es években történt pusztulása után még a helyét sem tudták azonosítani. A síremléket korábban másik két színhelyen vélték felfedezni: a Segítő Boldogasszony templom helyén, majd a Magyar-Török Barátság Parkja területén. Az új kutatások a Török Együttműködés és Fejlesztési Ügynökség (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)) anyagi támogatásával valósulhatott meg. A kutatástörténetről már a korábbi fejezetekben is olvashattunk, a dolgozat ezen része a kutatócsoport eredményeit adja közre.

A türbe alapfunkciói körül van némi bizonytalanság. Nikolas Vatin francia kutató szerint a türbe „térfoglalási szempontból” jött létre, hogy hirdesse az Oszmán Birodalom győzelmét. Oszmán forrásokra építve úgy véli, hogy semmi sem bizonyítja azt, hogy a szultán holtteste belső részeit kiemelték, és a türbe területén, ahol egykor egy sátor állt, eltemették volna. Vele szemben Feridun M. Emecen török történész – és vele egyetértve a disszertáció szerzője is – ennek az ellenkezőjét tartja igaznak. Valószínűleg ez a kérdés megoldatlan marad. Vass Előd kutatásai alapján tudjuk, hogy a sírhely körül egy kis település jött létre vegyes lakossággal. Az elmúlt évtizedek adatait az utóbbi évek célirányos feltárásai, levéltári kutatásai tovább bővítették. Ahogy azt a 126. oldalon megtudjuk, a türbe helyének meghatározását és feltárását eredményező kutatás vezetője Pap Norbert volt, aki geográfiai szemléletet alkalmazva interdiszciplináris kutatásokat folytatott. Meg kell azonban jegyezni, hogy az alapadatok jelentős részét Sudár Balázs már korábban összegyűjtötte, és megjelentette a *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon* című hatalmas adattárába.

A síremlék feltárásának bemutatása után a szerző a magyarság balkáni kapcsolódását az emlékezetpolitika, geopolitika és szimbolikus térfoglalás alapján vizsgálta meg. A disszertációt olvasva úgy tűnhet, mintha a feltárás és kutatás eredményei az egészzet anyagilag támogató Török Köztársaság balkáni és közép-európai politikai-gazdasági szerepvállalását fémjeleznék. A szerző úgy interpretálta a köztársasági török történetírást, mintha az teljesen háttérbe fordított volna az oszmán múltnak, szégyennek tartva azt. (Pap, 2016. 133.) Ez természetesen nem igaz. A török történetírás mindig is sajátjának tartotta a birodalom megalapításától a dicsőséges hódítások végéig tartó időszakot. Az Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hatalomra kerülése 2002-ben nem a teljes történeti szemléletben jelentett fordulatot, inkább hangsúlyeltolódást eredményezett a köztársasági értékektől a szultáni múlt felé. Ezen kívül a törökországi fejlemények értékelését tekintve egyet értek a disszertációval.

A magyar nézőpont felvázolását tekintve sajátos szemlélet mutatkozik a dolgozatban, amit ugyan értek, de nehezen tudom akceptálni. A szerző szerint Szulejmán szultánnak, aki „százezres seregével” Szigetvárt ostromolta, elsőbbséget „kell” adni, hiszen a hősi védelem, amit Zrínyi Miklós és emberei folytattak, csak a szultán támadásának reakciói. Ugyanakkor a szigetvári ostrom csak a szultán személyén keresztül lett világtörténeti jelentőségű esemény. Ezt az elsőbbséget a korban is kifejezték az emlékhely létrehozásával. Ezt a területvesztést először irodalmi szinten a dédunoka a *Szigeti veszedelem* című művével kezdte visszavenni, amit aztán a császári hadsereg fejezett be. Érdekes fejtegetést olvashatunk arról, hogy a passauai Mariahilfe kegykép turbéki templomba helyezett másolata – mint az oszmánok ellen

küzdő kereszténység, katolikusság szimbóluma – hogyan foglalta el a történeti és emlékezettörténeti helyet a muszlim jelképektől.

Összegzésképpen elmondható, hogy a disszertáció egy igen fontos kutatási témát, a magyarok számára egyfajta történelmi keretet jelentő Balkánt kívánta társadalomföldrajzi vizsgálat alá vonni. A megállapításai a jelen kihívásainak jelentős részével foglalkozik, miközben nagy ívet rajzolva a Balkán meghatározásának lehetőségén, a jelenlegi államok felépítésén, struktúráján keresztül, a határok kérdésén, befektetéseken és migrációs kérdéseken át jut el az emlékezet-helyek problematikájáig, végül pedig I. Szülejmán türbéjéig. A disszertációban egy bekezdés szól arról, hogy a török miniszterelnökségi kabinet anyagi támogatásával valósult meg a feltárás, és annak török–magyar emlékhellyé kialakítása kimondottan a mai Török Köztársaság soft power céljait segíti elő.

A dolgozat írója, Pap Norbert a Pécsi Tudományegyetemen működő Kelet-Mediterráneum és Balkán Tanulmányok Központja igazgatója. Az évek óta folyó elsősorban nyugat-balkáni irányú kutatásoknak nagy lendületet adhatott a szülejmáni türbe törökök által finanszírozott feltárási projektje. Pap Norbert remek szervező, jó elemző, nagy munkabírású ember. Az akadémiai disszertációként benyújtott dolgozat sok érdekes elemzést és felvetést tartalmaz. A Balkán pillanatnyi gazdaságföldrajzi, geopolitikai és etnikai állapotát jól vázolja fel, és helyezi el egy, a magyar érdeklődést kielégítő dimenzióba. A munka során azonban – ahogy a bevezetésben is utaltam rá – végig értetlenül álltam a rengeteg hivatkozás nélküli kijelentéssel és megjegyzéssel szemben mind a lábjegyzetekben, mind az oldalakon át írt szövegekkel, amik igényelték volna a források bemutatását. Amire az opponensnek szűkebb tudományterülete alapján lehetősége nyílik, az az, hogy megállapítsa, azon helyek és részeredmények, melyek más munkákból és kutatási eredményekből kerültek át ebbe a társadalomtörténeti/-földrajzi indíttatású dolgozatba, formai hiányérzetem ellenére is elfogadhatók. A szerzőnek jelentős érdeme van a hódoltság kora egyik unikális építészeti emlékének megismerésében, még akkor is, ha ebben a munkában elsődleges szerepe a menedzsment volt.

A fenti értékelésem alapján javaslom a disszertáció nyilvános vitára bocsátását.

Szeged, 2017. június 14.

Papp Sándor

egyetemi tanár az MTA doktora